

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

UDK 314

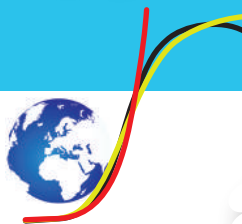
ISSN 1820 - 4244
eISSN 2560 - 5011

Demografija

Godina **XV**
Volume

Beograd
Belgrade **2018**

demografija.gef.bg.ac.rs

IZDAVAČ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ČLANOVI UREDNIŠTVA

Marija ANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institut za geografiju, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skopje; Daniela ARSENOVIĆ, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Novom Sadu; Florian BIEBER, Zentrum für Südosteuropastudien, Karl-Franzens Universität, Graz; Ivan ČIPIN, Katedra za demografiju, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu; Dragica GATARIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Vera GLIGORIJEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Klára HULIKOVA TESARKOVA, Katedra demografije a geodemografije, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha; Damir JOSIPOVIĆ, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb; Vladimir NIKITOVIĆ, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Mateja SEDMAK, Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno raziskovalno središče Koper; Danica ŠANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Dragan UMEK, Dipartimento di Studi Umanistici, Università degli studi di Trieste

IZDAVAČKI SAVET

Mirjana BOBIĆ, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Mirjana DEVEDŽIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Mirko GRČIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Goran PENEV, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Gordana VOJKOVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

TEHNIČKI UREDNIK

Branko PROTIĆ, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Štampa:

Planeta Print d.o.o., Beograd

Adresa:

Demografija

Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Studentski trg III/3, 11000 Bograd,
Republika Srbija

Tiraž:

200

Kontakt:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-pošta: demography.editor@gef.bg.ac.rs
demography.editor@gmail.com
URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija izlazi jednom godišnje. Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

Objavljeni prilozi se indeksiraju u sledećim bazama:

- DOAJ (Directory of Open Access Journals, Lund)
- CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- SCIndeks (Srpski citatni indeks, Beograd)

Izdavanje časopisa *Demografija* finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Prilozi objavljeni u časopisu mogu se koristiti samo pod uslovima licence *Creative Commons Autorstvo – Nekomercijalno – Bez Prerade 4.0. međunarodna* (CC BY-NC-ND 4.0)

PUBLISHER

University of Belgrade - Faculty of Geography

EDITOR-IN-CHIEF

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Marija ANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrad; Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institute of Geography, Faculty of Science, Ss. Kiril and Metodij University, Skopje; Daniela ARSENOVIĆ, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Science, University of Novi Sad; Florian BIEBER, Centre for Southeast European Studies, University of Graz; Ivan ČIPIN, Department of Demography, Faculty of Economics & Business, University of Zagreb; Dragica GATARIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Vera GLIGORIJEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Klára HULIKOVA TESARKOVA, Department of Demography and Geodemography, Faculty of Science, Charles University, Prague; Damir JOSIPOVIĆ, The Institute for Ethnic Studies, Ljubljana; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb; Vladimir NIKITOVIĆ, Centre for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Mateja SEDMAK, Institute for Social Studies, Science and Research Centre, Koper; Danica ŠANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Dragan UMEK, Department of Humanities, University of Trieste

ADVISORY BOARD

Mirjana BOBIĆ, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade; Mirjana DEVEDŽIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Mirko GRČIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Goran PENEV, Centre for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Gordana VOJKOVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

LAYOUT AND DESIGN

Branko PROTIĆ, Faculty of Geography, University of Belgrade

Printed by:

Planeta Print d.o.o, Belgrade

Address:

Demografija
University of Belgrade – Faculty of Geography
Studentski trg III/3, 11000 Belgrade,
Republic of Serbia

Circulation:

200

Contact info:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-mail: demography.editor@gef.bg.ac.rs
demography.editor@gmail.com
URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija is issued annually. The opinions of the authors do not necessarily reflect the viewpoint of the Editorial Board.

The journal is indexed in:

- **DOAJ** (Directory of Open Access Journals, Lund)
- **CEEOL** (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- **SCIndeks** (Serbian Citation Index, Belgrade)

The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia provides financial support for the printing of the journal.

The articles are licensed under a *Creative Commons Attribution - Non Commercial - No Derivatives 4.0 International* (CC BY-NC-ND 4.0).

SADRŽAJ

ČLANCI

- Ivan MARINKOVIĆ*
1 **Demografska analiza razlike u smrtnosti muškog i ženskog stanovništva**
- Nevena RADIĆ, Damjan BAKIĆ*
19 **Pseudo-kohortni pristup u analizi mortaliteta stanovništva Srbije – primeri i problemi**
- Zora ŽIVANOVIĆ*
33 **Prilog diskusiji o tipologiji naselja Srbije**
- Filip ŠKILJAN*
51 **Bračne emigracije Poljakinja u Hrvatsku od druge polovine dvadesetog stoljeća**
- Ivana ĐORĐEVIĆ, Danica ŠANTIĆ, Ljiljana ŽIVKOVIĆ*
73 **Deca migranti u školama u Srbiji – barijera ili izazov za novi početak**

DODACI

- 94 **Beleške o autorima**
- 99 **Politika časopisa**

CONTENTS

ARTICLES

- 1 *Ivan MARINKOVIĆ*
Demographic Analysis of the Sex Moratlity Differences
- 19 *Nevena RADIĆ, Damjan BAKIĆ*
Pseudo-Cohort Approach in the Mortality Analysis of the Populatin of Serbia-Examples and Problems
- 33 *Zora ŽIVANOVIĆ*
Contribution to the Discussion on Typology of the Settlements of Serbia
- 51 *Filip ŠKILJAN*
Polish Emigration to Croatia from the Second Half of the Twntieth Century
- 73 *Ivana ĐORĐEVIĆ, Danica ŠANTIĆ, Ljiljana ŽIVKOVIĆ*
Migrant Children in Schools in Serbia – Barrier or Challenge for a New Beginning

ADDITIONAL INFORMATION

- 95 **Notes on the Authors**
- 107 **Journal Policy**

Originalni naučni rad

Primitljeno: 05.11.2018.

Prihvaćeno: 27.11.2018.

UDK: 37:[2-482:314.745.3](497.11)

doi:10.5937/demografija1815073D

DECA MIGRANTI U ŠKOLAMA U SRBIJI – BARIJERA ILI IZAZOV ZA NOVI POČETAK

Ivana ĐORĐEVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd. e-mail: ivanadj.92@gmail.com

Danica ŠANTIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd. e-mail: danicasantic@gmail.com

Ljiljana ŽIVKOVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd. e-mail: ljiljanazivkovic59@gmail.com

Sažetak: Uključivanje dece migranata u formalni obrazovni sistem Republike Srbije predstavlja dugoročan projekat koji sprovodi Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja uz podršku međunarodnih organizacija i organizacija civilnog društva. Obrazovni sistem Republike Srbije se po pitanju njihovog obrazovanja suočava sa dva ključna izazova. Prvi izazov je što se oni nalaze u tranzitu kroz Srbiju te je dužina njihovog boravka nepredvidiva. Drugi izazov se odnosi na sveobuhvatni pristup i angažovanje sistema u celini. Shodno tome, predmet ovog rada jeste identifikacija zakonodavnog i institucionalnog okvira za uključivanje dece migranata u formalni obrazovni sistem, kao i analiza stanja u praksi. Cilj rada je testiranje primene dosadašnjeg modela za uključivanje dece migranata u formalni obrazovni sistem Republike Srbije. Opšti cilj rada je konkretizovan kroz specifične koji obuhvataju način organizacije i realizacije nastave u školama u kombinovanim odeljenjima učenika, ali i u okviru prihvatnih centara, kao i podršku učenicima kroz dopunski rad nakon uključivanja u osnovnu školu. Ispitivanjem stavova svih aktera uključenih u obrazovno-vaspitni proces (dece migranata, nastavnika, direktora škola i stručnih saradnika) može se doprineti smanjivanju predrasuda i stereotipa o deci migrantima, kao i efikasnijem ostvarivanju njihovog prava u sistemu obrazovanja. Primenjenom metodologijom, koja je obuhvatila anketna istraživanja i polustrukturisane intervjue, dobijene su smernice za efikasniju implementaciju postojećih normativnih okvira koji imaju za cilj uspešniju integraciju dece migranata u društvo. Rezultati istraživanja ukazuju da deca migranti u obrazovno-vaspitnim ustanovama stiču funkcionalno znanje i veštine u cilju adaptacije na novu sredinu, socijalizacije, oslobađanja od stresa, osećaja sigurnosti i slobode.

Ključne reči: deca migranti, formalno obrazovanje, Republika Srbija, zakonodavni okvir, Balkanska migraciona ruta.

Abstract: The inclusion of migrant children into the formal education system of the Republic of Serbia represents a long-term project implemented by the Ministry of

Education, Science and Technological Development with the support of international organizations and civil society organizations. The education system of the Republic of Serbia in terms of their education faces two key challenges. The first challenge is that they are in transit through Serbia and the length of their stay unpredictable. Another challenge relates to the comprehensive approach and commitment system as a whole. Consequently, the subject of this paper is to identify the legal and institutional framework for the inclusion of migrant children into the formal education system, as well as the analysis of the situation in practice. The aim is to test the implementation of the previous model for the inclusion of migrant children into the formal education system of the Republic of Serbia. The aim of the work is concretized through specific that include the organization and realization of teaching in schools in combined classes of students, but also in the context of reception centers, as well as support to students through additional work after implementation in primary school. By examining the attitudes of all participants involved in the educational process (migrant children, teachers, school director and professional associates) contribute to reducing prejudice and stereotypes about migrant children, as well as the exercise of their rights in the education system. The applied methodology, which included surveys and semi-structured interviews, obtained the guidelines for the effective implementation of the existing normative framework aimed at successful integration of migrant children into society. The results suggest that migrant children in educational institutions acquire functional knowledge and skills in order to adapt to the new environment, socialization, stress relief, a sense of security and freedom.

Keywords: migrant children, formal education, Republic of Serbia, the legal framework, Balkan migration route.

UVOD

Pravo na obrazovanje je osnovno ljudsko pravo definisano "Konvencijom Ujedinjenih nacija o izbeglicama" iz 1951. godine i "Konvencijom o pravima deteta" iz 1989. godine. "Njujorška deklaracija o izbeglicama i migrantima" iz 2016. godine naglašava da je obrazovanje kritičan element u međunarodnom odgovoru na povećan obim migracionih tokova. U "Ciljevima održivog razvoja" Ujedinjenih nacija (cilj broj 4) ukazuje se na neophodnost inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja za sve, bez obzira na pol i nacionalnu pripadnost. Obrazovanje u svim njegovim formama ima ulogu transformacije pojedinca, ali i celog društva, omogućavajući mu da ostvari pun potencijal i pozitivan uticaj u društvu i postizanje ekonomskog, socijalnog i opšteg blagostanja. Iz tog razloga je neophodno da jedna od glavnih komponenti svake migracione i integracione politike bude uključivanje dece i mladih u obrazovni sistem, čime se postavljaju i učvršćuju temelji integracije u društvo za sadašnje i buduće generacije (Solarević & Pavlović, 2018).

U vremenu povećane prostorne mobilnosti stanovništva, uključivanje dece migranata/tražilaca azila/izbeglica u obrazovni sistem u državama destinacije postaje sve veći izazov. UNHCR ističe da je od 68,5 miliona lica koja su bila prisiljena da napuste svoje domove u 2018. godini, trećina, odnosno njih 25,4 miliona bilo izbeglice (<https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>), među kojima 7,4 miliona dece školskog uzrasta. Od ukupnog broja dece izbeglica čak 4 miliona ili više od 50% nije pohađalo školu. Osnovnu školu je pohađalo 61% ukupnog broja dece, što je značajno ispod proseka ukupne uključenosti dece ovog uzrasta u svetu koji iznosi 91%. Udeo dece izbeglica koja su uključena u srednje obrazovanje je svega 23%, odnosno 4 puta manje od proseka uključenosti dece ovog uzrasta na globalnom nivou. Kada je reč o visokom obrazovanju, uključenost izbeglica je zanemarljiva i iznosi svega 1%, u odnosu na trećinu ukupne svetske populacije koja pohađa visokoškolske ustanove (<http://www.unhcr.org/turnthetide/>).

Broj tražilaca azila u Srbiji je od 2008. godine u stalnom porastu, a kulminaciju doživljava 2015. godine kada je preko teritorije ove države prešlo 577.955 lica. Udeo dece tražilaca azila u ukupnom broju migranata je značajno varirao od 23% u 2011. godini, 15% tokom 2013. godine do 30% u 2015. godini. Nakon marta 2016. godine njihov udeo u ukupnoj migrantskoj populaciji je najveći sa konstantnom vrednosti od 40%. Uključivanje dece migranata u formalni obrazovni sistem Srbije započeto je 2013. godine upisom dece u osnovnu školu u Bogovađi. Naredne godine uključeno je sedmoro učenika, a u prvih šest meseci 2015. godine još tridesetoro dece tražilaca azila. U vreme dok je Balkanska migraciona ruta bila aktivna (od juna 2015. do marta 2016. godine) zadržavanja lica su bila veoma kratka, te je i uključivanje dece migranata u obrazovni sistem bilo gotovo nemoguće. Zatvaranjem rute u martu 2016. godine, produžen je boravak lica na teritoriji Srbije, pa se kao jedan od prioriteta nametnulo i pitanje obrazovanja dece migranata. Prema podacima Komesarijata za izbeglice i migracije, u Republici Srbiji trenutno boravi oko 4000 migranta, od kojih je 40% dece školskog uzrasta, pa njihovo uključivanje u školski sistem, zajedno sa vršnjacima iz Srbije ima višestruki značaj.

Pristup obrazovanju se ističe kao posebno važan, ne samo zato što je obaveza svake države da omogući ostvarivanje prava na obrazovanje, već i zbog činjenice da se na taj način donekle smanjuje rizik od raznih oblika eksploatacije (Volarević, 2017). Neuspeh u uključivanju dece migranata u obrazovne sisteme širom sveta uslovljava stvaranje marginalizovanih pojedinaca i zajednica, koji ne mogu da ispolje svoje mogućnosti, a time i društvo ostaje uskraćeno za njihove potencijale koji mogu biti iskorišćeni u cilju postizanja dobrobiti celokupne zajednice (Sengupta & Blessinger, 2018). Napred navedeno postaje još značajnije ako se zna da veliki broj dece

migranata nije pohađao školu u zemljama porekla, pa se njihovo prethodno iskustvo objašnjava kao "crna kutija" u obrazovanju u zemljama destinacije (Dryden-Petersen, 2015). Stoga se navodi kao obaveza da država obezbedi sve preduslove u smislu definisanja preciznih pravila i standarda, kako bi se na adekvatan način pripremila za uključivanje dece migranata u obrazovni sistem. Upravljanje migracionim tokovima i obezbeđivanje osnovnih socijalnih i obrazovnih servisa za doseljenike, a pre svega za decu, nameće se danas kao najvažnije pitanje za vladine i nevladine organizacije, kako u zemljama destinacije, tako sve više i u zemljama tranzita.

U radu se sa teorijskog i praktičnog aspekta analizira dosadašnji model uključivanja dece migranata u obrazovni sistem Republike Srbije sa ciljem njegovog razvoja i efikasnije primene u praksi. Imajući u vidu da je obrazovanje širok pojam, naglasak je najpre stavljen na njegov zakonodavni i institucionalni okvir koji razmatra načine uključivanja dece migranata u školski sistem. Tome su značajno doprineli stavovi nastavnika i drugih relevantnih učesnika obrazovno-vaspitnog procesa koji su, na osnovu iskustva u radu sa decom migrantima, sveobuhvatno interpretirali navedenu problematiku. U cilju unapređenja procesa uključivanja, mišljenja dece migranata i njihova percepcija doprinose sagledavanju različitosti u školi 21. veka koja se odnosi na realizaciju nastave u heterogenim odeljenjima. U daljem procesu istraživanja navedenog problema, potrebno je ispitati i stavove roditelja dece migranata ili staratelja kako bi se i sa tog aspekta analizirale mogućnosti i prednosti uključivanja ove marginalizovane i osetljive kategorije u škole.

DECA MIGRANTI U ŠKOLSKOM SISTEMU SRBIJE U KONTEKSTU POSTOJEĆE MIGRACIONE POLITIKE

U prethodnih nekoliko godina sve veći broj dece migranata je postepeno uključivan u obrazovni sistem Republike Srbije. I pored činjenice da postoji dugogodišnja inkluzivna praksa, kao i iskustvo uključivanja učenika iz različitih socijalnih grupa, uključivanje učenika migranata je predstavljalo izazov, koji je zahtevao značajne pripreme i prilagođavanja svih aktera. Prema međunarodnim standardima i nacionalnim propisima, sva deca, nezavisno od njihovog pravnog statusa, treba da budu uključena u obrazovni sistem bez odlaganja. Republika Srbija primenjuje odredbe Međunarodne konvencije o zaštiti prava migranata i članova njihovih porodica, Konvenciju o pravima deteta i druga relevantna međunarodna dokumenata koja tretiraju pristup obrazovanju, registraciji učenika, principe jednakog tretmana, sprečavanje ksenofobije i netolerancije (Solarević & Pavlović, 2018).

Prema podacima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja na početku školske 2017/2018 godine upisano je 503 dece i to 447 dece u 37

osnovnih škola i 56 dece u 8 srednjih škola. U Beogradu je upisano 30% od ukupnog broja dece u 16 škola. U decembaru/januaru se nastava realizovala za 454 učenika i to 429 u osnovnim i 25 učenika u srednjim školama (tabela 1). U kolektivnim centrima je nastava realizovana za 83 dece, dok je taj iznos opao na 59 dece u periodu decembar/januar (tabela 2). Broj učenika se menjao i u aprilu kada je prijavljeno 400 učenika u osnovnim školama i 27 učenika u srednjim školama (Save the children, 2018). Obrazovna podrška je pružana deci u prihvatnim centrima na teritoriji uprava Zrenjanin i Sombor (tabela 2), a od školske 2018/2019 i u jednoj školi u Subotici (Solarević & Pavlović, 2018).

Tabela 1. Broj* dece migranata u školama u Srbiji, septembar/oktobar (I) i decembar/januar (II) 2017/18.

Teritorija školske uprave	Broj učenika u osnovnim školama		Broj osnovnih škola		Broj učenika u srednjim školama		Broj srednjih škola		Ukupno učenika	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Beograd	137	153	16	14	8	3	2	1	145	156
Valjevo	26	36	2	2	-	-	-	-	26	36
Novi Pazar	21	22	1	2	10	11	1	1	31	33
Kraljevo	13	-	3	-	-	-	-	-	13	-
Niš	59	52	6	6	24	9	4	4	83	61
Leskovac	96	61	5	6	4	9	-	3	100	70
Novi Sad	95	73	4	4	12	3	1	1	107	73
Ukupno	447	429	37	33	56	25	8	10	503	454

*Promene u broju i strukturi uključenih učenika su na nedeljnom nivou

Izvor: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS, 2017/2018.

U školskoj 2018/2019 godini 413 dece migranata je uključeno u obrazovno-vaspitni sistem u Srbiji od čega je 308 dece migranata i 34 maloletnika bez pratnje upisano u 34 osnovne škole, a 71 dete je uključeno u 13 srednjih škola, dok je 40 dece migranata upisano u obavezni predškolski program. Deca migranti iz prihvatnih centara u Vranju, Bujanovcu, Bosilegradu, Sjenici, Tutinu, Somboru i Banji Koviljači uključena su u vrtičke grupe (KIRS, 2018).

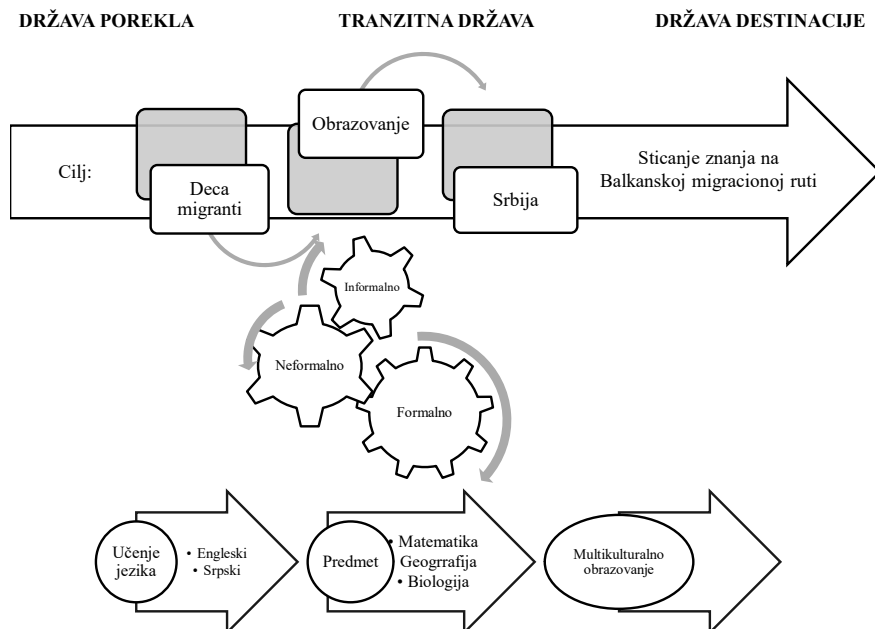
Tabela 2. Organizacija nastave u prihvatnim centrima u periodu septembar/oktobar i decembar/januar 2017/2018.

Teritorija školske uprave	Broj obuhvaćenih učenika		Broj uključenih osnovnih škola u podršku učenicima	
	septembar/oktobar	decembar/januar	septembar/oktobar	decembar/januar
Sombor (Sombor i Subotica)	55	34	8	8
Zrenjanin (Kikinda, Banatska Topola i Zrenjanin)	28	25	4	4
Ukupno	83	59	12	12

Izvor: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS, 2017/2018.

Najvažniji pravni akti države tretiraju problematiku uključivanja dece migranata u formalni obrazovni sistem. Ustav Republike Srbije u članu 71. propisuje da svako lice ima pravo na obavezno i besplatno obrazovanje u osnovnoj školi. Isti član se odnosi i na srednje obrazovanje koje je besplatno, ali nije obavezno. U Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS, 72/09, 52/11, 55/13, 35/15, 62/16), formulisani su opšti principi koji zahtevaju obezbeđivanje jednakih prava i dostupnosti obrazovanja i vaspitanja. Navedeni zakon u članu 6. propisuje da se strani državljanin i lice bez državljanstva upisuje u školu i ostvaruje pravo na obrazovanje pod istim uslovima i na način kao za državljanu Republike Srbije. Odredbe koje se tiču upisa učenika u školu nalaze se u Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju i Zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju (Sl. glasnik RS, 55/13), Zakonu o zabrani diskriminacije (Sl. glasnik RS, 22/09), Pravilniku o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS, 22/16), Zakonu o azilu i privremenoj zaštiti (Sl. glasnik RS, 24/2018) i drugim zakonima, strategijama i propisima kojima se regulišu prava deteta i učenika. Ovo podrazumeva zakonsku obavezu uključivanja dece migranata u obrazovni sistem Republike Srbije, poštujući pravo na obrazovanje, slobodno vreme, igru i rekreativne aktivnosti, učešće u kulturnom životu.

Problematika uključivanja dece migranata u formalni obrazovni sistem Srbije u najvažnija pravna akta je od suštinskog značaja jer su, sa jedne strane, pitanja suvereniteta ljudskih prava, diskriminacije, koegzistencije, različitosti u multikulturalnim društvima, kao i nacionalnog, jezičkog i verskog identiteta vrlo izražena u javnoj sferi društvenog života, dok je sa druge strane, kulminacija migrantske krize predimenzionirala strepnje od negativnih efekata etno-kulturnog pluralizma na etnodemografsku diferencijaciju Srbije (Knežević, 2017).

Slika 1. Šematski prikaz obrazovanja dece migranata u Srbiji

Nakon zatvaranja Balkanske migracione rute u martu 2016. godine određeni broj¹ migranata je ostao „zaglavljen“ u Srbiji, a vreme njihovog boravka se značajno produžilo, od nekoliko meseci do jedne godine (Šantić et al., 2017; Umek et al., 2018; Minca et al., 2018). Jednu trećinu ovih migranata činila su maloletna lica do 14 godina. Imajući u vidu da se boravak dece i njihovih porodica produžio, postalo je neophodno da se, pored pružanja adekvatne zaštite i zdravstvene nege, obezbedi pristup obrazovanju, u prvom momentu preko aktivnosti koje su bile organizovane u centrima za azil i prihvata. Potom je postepeno pokrenut sveobuhvatniji proces integracije dece migranata u obrazovni sistem u cilju njihovog osposobljavanja za sticanje znanja i razvijanje određenih veština i navika.

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja uputilo je dopis školskim upravama u avgustu 2016. godine kojim se od škola i predškolskih ustanova zahteva da obezbede nesmetan ulazak u sistem obrazovanja i

¹ Nakon zatvaranja Balkanske migracione rute broj lica koji je ostao u Srbiji iznosio je 2.000. Nakon toga njihov broj opada na ispod 1.000 lica do maja 2016. godine, od kada beleži značajan porast do maja 2017. godine, kada iznosi čak 7.000 migranata. Prema poslednjim podacima Komesarijata za izbeglice i migracije, trenutno u Srbiji (decembar, 2018) boravi preko 4.000 migranata (www.kirs.gov.rs).

vaspitanja dece/učenika iz porodica migranata/izbeglica/tražilaca azila u Republici Srbiji (Solarević & Pavlović, 2018). Dakle, do 2016. godine deca su uključivana u neformalno obrazovanje u azilnim i prihvatnim centrima, u organizaciji Komesarijata za izbeglice i migracije, kao i međunarodnih i nevladinih organizacija. Programski sadržaji su obuhvatali kreativne, psihosocijalne i edukativne radionice, učenje srpskog i engleskog jezika, kao i časove iz drugih predmeta (slika 1). Jedino su u centru u Preševu nevladine organizacije organizovale “neformalnu školu” u kojoj je nastava realizovana na sličan način kao i u redovnim školama. Do značajne promene je došlo 2016. godine kada je doneta i Uredba o uključivanju osoba kojima je dodeljen izbeglički status (Sl. glasnik RS, 101/16) u društveni, kulturni i ekonomski život. Uredbom o integraciji je predviđeno da će deci kojoj je priznato pravo na utočište biti obezbeđena pomoć prilikom uključivanja u obrazovni sistem na svim nivoima obrazovanja (predškolsko, osnovno i srednje) u vidu obezbeđivanja nastavnog materijala i školskog pribora, pomoći u započinjanju procedure priznavanja stranih školskih isprava, obezbeđivanja pomoći u učenju i finansijske pomoći radi uključivanja u vannastavne aktivnosti.

Određeni broj dece koja borave u centrima za azil u Krnjači i Bogovađi uključen je školske 2016/2017 godine u sistem formalnog obrazovanja, uz podršku UNICEF-a, kroz projekat “Podrška obrazovanju dece migranata/izbeglica na teritoriji Republike Srbije”, koncipiran da pruža celovitu podršku obrazovanju dece migranata/izbeglica (Krašić, Milić & Šahović, 2017; Solarević & Pavlović, 2018). Pilot program koji podržava uključivanje dece migranata u redovni obrazovni sistem je započet u decembru 2016. godine u 10 škola u Beogradu i Lajkovcu. U istom periodu Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja zajedno sa Komesarijatom za izbeglice i migracije i Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja oformilo je Radnu grupu za obezbeđivanje podrške u obrazovanju učenika izbeglica i tražilaca azila u institucijama sistema obrazovanja i vaspitanja. Podrška školama i nastavnicima u kreiranju individualnih planova rezultirala je uspešnim pohađanjem nastave za 200 učenika tokom školske 2016/2017 godine. Međutim, izostao je sistemski pristup, a učešće škola u tom procesu zasnivalo se na spremnosti školske uprave da učestvuje u projektu.

U skladu sa svim napred navedenim, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja je početkom maja 2017. godine donelo obavezujuće “Stručno uputstvo za uključivanje učenika izbeglica/tražilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja” kojim se bliže uređuje način uključivanja sve dece uz pružanje mera podrške. Uputstvom je predviđeno da se za decu koja ne poseduju svedočanstva o prethodnom školovanju, što je najčešće slučaj sa decom migrantima, organizuju provere znanja. U skladu

sa tim, stručni tim za inkluzivno obrazovanje na nivou škole sačinjava plan podrške za uključivanje učenika, koji podrazumeva angažovanje prevodilaca za jezik koji dete razume i drugih stručnih saradnika. Planom podrške je predviđena i pripremna nastava za decu migrante u trajanju od dve nedelje do dva meseca u cilju postepene adaptacije učenika, program intenzivnog učenja srpskog jezika, individualizacija nastavnih aktivnosti i uključivanje u vannastavne aktivnosti. Na osnovu iskustava škola koje su prve primile učenike migrante izrađen je "Priručnik za škole u realizaciji stručnog uputstva za uključivanje učenika izbeglica/tražilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja" (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS, 2018). Resorno Ministarstvo je organizovalo mentorsku podršku školama koja je podrazumevala obuke za 500 zaposlenih iz 17 opština u blizini 18 kolektivnih centara i vrši stalno praćenje procesa uključivanja i podrške zaposlenima i učenicima.

Podrška zaposlenima u školama se realizuje kroz smernice, definisane u Priručniku, a odnosi se na to kako škola treba da postupa kada dobije zahtev za upis učenika migranata, kako bi trebalo da izgleda period adaptacije učenika migranata, šta sve školu očekuje u tom periodu, kao i na šta treba usmeriti aktivnosti. Zaposleni se upućuju i na važnost stvaranja sigurnog i podsticajnog okruženja u školi, organizacione modele nastave koji su se pokazali odgovarajućim u školama koje imaju iskustva u uključivanju učenika migranata. Posebna pažnja je posvećena individualnoj proceni obrazovnih i drugih potreba učenika koji se uključuju i kreiranju individualnih planova podrške. Praćenje procesa uključivanja dece migranata u obrazovni sistem se realizuje kroz formulare, kreirane od strane škola koje imaju iskustvo u uključivanju učenika migranata, a koji se koriste kao pedagoška dokumentacija jer sadrže opise sprovedenih radionica sa učenicima i nastavnicima, kao i formulare za početnu procenu znanja (Stanojković et al., 2017).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Definisani cilj i zadaci istraživanja usloveli su korišćenje kvantitativne i kvalitativne metodologije, a u cilju sveobuhvatnog razumevanja sa aspekta obrazovanja, prednosti i nedostataka postojećih programa i praksi namenjenih deci migrantima u Republici Srbiji. Korišćeni su različiti izvori informacija i tehnike prikupljanja podataka kao što su analiza primarnih i sekundarnih izvora – međunarodnih politika i instrumenata, izveštaja državnih organa, zakonodavnih dokumenata i javnih politika koje interpretiraju obrazovanje dece migranata, polustrukturisani intervjui i ankete sa predstavnicima državnih institucija i organizacija civilnog društva, kao i sa decom migrantima.

Analiza primarnih i sekundarnih izvora podataka obuhvatila je tumačenje međunarodnih i nacionalnih standarda koji se odnose na prava dece migranata na obrazovanje. Obuhvaćeni su akti kojima su definisane vrednosti sistema obrazovanja, zatim zakoni specifično relevantni za oblast obrazovanja dece migranata i ostvarivanja njihovih prava. U ovom segmentu istraživanja pažnja je posvećena podacima koje su tokom godina prikupile različite institucije i organizacije i koji su objavljeni u formi godišnjih ili višegodišnjih izveštaja, studija i brošura ili su bili dostupni na druge načine. To su izveštaji međunarodnih organizacija (UNICEF, UNHCR, IOM), podaci nacionalnih nadležnih službi i institucija (Republički zavod za socijalnu zaštitu, centri za socijalni rad, ustanove socijalne zaštite, Kancelarija za readmisiju, Kancelarija za azil, Komesarijat za izbeglice i migracije, Kancelarija za ljudska i manjinska prava, Centri za azil), kao i izveštaji i studije domaćih i međunarodnih organizacija koje imaju direktan kontakt sa decom migrantima i/ili učestvuju u kreiranju politika (Save the Children, Atina, Beogradski centar za ljudska prava, Grupa 484, Praxis, Centar za prava deteta, Centar za integraciju mladih, Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila i dr).

Istraživanje je organizovano u dve faze. Prva faza se odnosila na prikupljanje podataka na terenu, a druga na njihovu evaluaciju i obradu. Proces prikupljanja podataka je realizovan u šest osnovnih škola na teritoriji Beograda, a odabir škola je obavljen na osnovu kriterijuma da školu pohađa veći broj učenika migranata, da budu raspoređeni u kombinovana odeljenja i da postoji organizovana dopunska nastava nakon njihovog uključivanja u cilju razvoja podrške učenicima. Deca iz migrantske populacije smeštena su u Centru za azil u Krnjači, a njihova zemlja porekla je prevashodno Avganistan, Iran i Irak. U istraživanju je učestvovalo ukupno 135 ispitanika, od čega 90 nastavnika, 13 direktora škola i stručnih saradnika sa iskustvom u radu sa decom migrantima, 25 dece migranata i maloletnika bez pratnje, 5 osoba iz nevladinog i 2 službenika iz vladinog sektora.

Prikupljanje podataka sprovedeno je u periodu od novembra 2017. godine do novembra 2018. godine. Pri tome, vremenska serija je dopunjena i podacima iz 2016. godine, odnosno od perioda kada su se učenici migranti upisali u školu. To je poslužilo da se dobije jedna sveobuhvatnija slika uključenosti dece migranata u formalni obrazovni sistem u dužem vremenskom periodu, ali i postavila osnove za predviđanja u budućnosti. Anketa je korišćena za ispitivanje stavova nastavnika predmetne nastave koji su je popunjavali dobrovoljno tako što su na jednom od stupnjeva skale Likertovog tipa odgovarali da li se i u kojoj meri slažu sa ponuđenim tvrdnjama. Polustrukturisani intervjui primenjeni su za dobijanje podataka od dece migranata i maloletnika bez pratnje, direktora, stručnih saradnika i predstavnika vladinih i nevladinih službenika. Imajući u vidu da se radi o

osetljivoj kategoriji stanovništva, prilikom ispitivanja stavova maloletnika, vodilo se računa o etičkom protokolu koji podrazumeva davanje saglasnosti od strane roditelja ili ovlašćenog lica. U tom smislu, direktori škola su obavešteni o cilju prikupljanja podataka, a samom procesu su prisustvovali stručni saradnici škole i nastavnici. Prilikom ispitivanja stavova dece u centru u Krnjači, kontaktirana su odgovorna lica koja su precizno definisala vreme predviđeno za proces realizacije istraživanja kome su i oni prisustvovali. Učešće dece u procesu prikupljanja podataka je bilo dobrovoljno i obezbeđena im je potpuna anonimnost. Intervjui sa njima su obavljeni uz pomoć prevodilaca, na engleskom i srpskom jeziku. Pomenuti instrumenti istraživanja sa predstavnicima državnih institucija i organizacija civilnog društva uključili su ispitanike angažovane u direktnom radu sa decom migrantima. Razgovor sa njima je imao za cilj istraživanje iskustva, razumevanje i stavove profesionalaca o predmetu istraživanja, kroz pružanje osnovnog uvida u sistem obrazovanja dece migranata u Republici Srbiji. Na pitanja otvorenog tipa o vrstama podrške koja je potrebna deci migrantima za efikasnije uključivanje i sticanje kvalitetnijeg znanja u školskom sistemu Republike Srbije izjasnilo se 20 ispitanika. Stavovi i iskustva dece migranata u vezi sa postojećim programima u oblasti obrazovanja i izazovima sa kojima se susreću u ostvarivanju svojih osnovnih prava značajno su doprinela istraživanju. Ovakav pristup pruža dodatnu vrednost jer deci otvara prostor da iznesu lična iskustva, sopstveno mišljenje o pravu na obrazovanje, ali i da predlože potencijalna rešenja. Time perspektiva dece postaje dostupna profesionalcima koji rade sa njima i donosiocima odluka. U procesu prikupljanja podataka učešće ispitanika je bilo dobrovoljno i anonimno, a rezultati su prezentovani objedinjeno.

Osnovna teškoća prilikom istraživanja u radu sa decom migrantima i maloletnicima bez pratnje bila je jezička barijera, dok, sa druge strane, određeni broj nastavnika nije želeo da učestvuje u istraživanju zbog loše saradnje sa decom migrantima. Takođe stalna promena broja dece u centrima, a samim tim i u školama predstavljala je jednu od otežavajućih okolnosti prilikom istraživanja. Imajući u vidu specifičnost i složenost položaja dece migranata u Srbiji, rezultati istraživanja mogu da doprinesu usavršavanju sistema obrazovanja i vaspitanja kroz obezbeđivanje sveobuhvatne analize postojećih politika i praksi, zasnovanih na stavovima i izjavama svih učesnika istraživanja.

REZULTATI I DISKUSIJA

Izazovi sa kojima se susreću akteri koji se bave uključivanjem dece migranata u obrazovni sistem se odnose na prilagođavanje nastavnog plana i programa, jezičku barijeru i motivisanje nastavnika za saradnju. Predrasude

i indiferentnost nekih aktera u okviru obrazovnog sistema, kulturna različitost i inovacije u pristupu otežavaju uključivanje dece migranata u škole. Zbog toga je poznavanje različitih kultura, običaja i tradicija važno u smislu integracije i asimilacije i predstavlja ključnu ulogu u sprečavanju bilo kakvog oblika diskriminacije i rasizma. Ispitanici smatraju da realizovanje radionica može da omogući svim učenicima da se upoznaju sa različitim kulturama. Akteri koji direktno rade sa decom migrantima ističu da oni stiču znanje neophodno za funkcionisanje u svakodnevnom životu zajednice. Isto tako im se pruža prilika za nastavak obrazovanja pod jednakim uslovima za svu decu, ali i fizički i psihički oporavak.

Iz njihovih odgovora zaključeno je da se osnovne prepreke za prilagođavanje nastave različitom lingvističkom, etničkom, kulturnom i društvenom vaspitanju učenika odnose na nepoznavanje jezika i usklađivanje rasporeda. Prethodno znanje učenika i neusklađenost sistema obrazovanja u zemlji porekla i u Srbiji takođe predstavlja izazov sa kojim se susreću deca migranti, ali i svi akteri koji rade sa njima. Konkretno, u Avganistanu je prisutan nesrazmeran odnos u obrazovanju između muške i ženske dece. Dečaci čine skoro dve trećine školske populacije, dok je njihov broj u srednjim školama desetostruko veći od broja devojčica. Prema procenama, u ovoj državi je tek oko 10% svih žena starijih od 15 godina pismeno. Ipak, u oblasti obrazovanja ženske dece uočen je napredak u poslednjih deset godina, jer je njihovo obrazovanje do tada bilo zabranjeno i zanemarljivo malo. Zbog bezbednosne situacije na jugu i jugoistoku zemlje mnoge škole su zatvorene i deca ne mogu redovno da pohađaju nastavu (Izveštaj o zemlji porekla tražilaca azila, 2012). Odgovorna lica koja se bave uključivanjem dece migranata u školski sistem u Srbiji navode da se deca suočavaju ne samo sa stresom i strahom od novog i nepoznatog okruženja, već i sa finansijskom nesigurnošću i privremenim smeštajem što se manifestuje i na proces njihovog učenja. Jezička barijera može da onemogući sticanje novih prijateljstava, a deca migranti u velikom broju slučajeva ostaju u okviru povezanih grupa etničkih zajednica. S tim u vezi, prilagođeni nastavni sadržaji, stvaranje sigurnog i podsticajnog okruženja za učenje, podsticanje svih učenika na prevazilaženje predrasuda i prihvatanje kulturoloških razlika može da doprinese integraciji dece migranata u novo društvo.

Prema stavovima ispitanih aktera, preporuke za efikasnije uključivanje dece migranata u obrazovni sistem Republike Srbije odnose se na veću podršku nastavnicima koji direktno rade sa decom migrantima. Programi intenzivnog učenja jezika sredine, individualizovan pristup (plan podrške), prilagođavanje sadržaja, oblika i metoda rada, didaktičkih sredstava i uključivanje dece u vannastavne aktivnosti, samo su neki od predloga. Napominju da je neophodan veći broj prevodilaca kako bi nastava bila

efikasnija, ali i postojanje mogućnosti da deca migranti odaberu predmete koje žele da pohađaju na osnovu svojih interesovanja jer usvajanje nastavnih sadržaja svih predmeta za učenike migrante nije neophodno zato što je većina njih u tranzitu. Integrativna nastava, individualizacija rada i diferencijacija nastave doprinose funkcionalnoj adaptaciji dece migranata u obrazovni sistem. Zaključuju da će znanja stečena u školama u Srbiji deci migrantima biti polazna osnova za dalje školovanje u nekoj od država članica EU. Takođe im se pruža mogućnost za aktivno uključivanje u društveni, kulturni i privredni život ukoliko ostanu u Srbiji. Učenici ne stiču samo znanja već razvijaju kompetencije koje omogućavaju efikasniju adaptaciju u novo društvo. Međutim, primena stečenih znanja u novim situacijama u određenoj meri zavisi od uzrasta učenika i provedenog vremena u školi.

Stavovi nastavnika o vrstama podrške deci migrantima u školama

U cilju ispitivanja stavova nastavnika o vrstama podrške koja im je potrebna kako bi se efikasnije uključila deca iz migrantske populacije u školski sistem Republike Srbije i omogućilo njihovo kvalitetno obrazovanje korišćena je anketa. U ispitivanju je učestovalo 90 nastavnika iz 6 osnovnih škola na teritoriji Grada Beograda koji su odgovarali na tri grupe pitanja. Prva grupa pitanja se odnosila na saradnju škole sa različitim interesnim grupama u cilju smanjivanja prepreka za učenje i učešće dece migranata u nastavnim i vannastavnim aktivnostima. Pitanja iz druge grupe su obuhvatila planiranje, realizaciju i evaluaciju nastave u heterogenim odeljenjima, dok se treća grupa pitanja bavila ulogom prevodilaca u pružanju podrške deci migrantima prilikom učenja.

Na osnovu odgovora nastavnika zaključeno je da su deca uglavnom raspoređivana po razredima na osnovu uzrasta, ali je bilo slučajeva upisa u niži razred zbog organizacije prevoza, ili kako bi braća i sestre bili zajedno u odeljenju. Prema njihovom mišljenju optimalno je da se u jedno odeljenje upiše 2-3 deteta jer kada je jedno dete samo oseća se izolovanim i povlači se u sebe, a kada ih je više drže se zajedno, ali se i manje druže sa vršnjacima. Upis dece migranata u školu je obuhvatio različite pripremne aktivnosti, a pre svega, saradnju nastavnika, dece i njihovih roditelja. Učenici u Srbiji su uglavnom prihvatili informaciju o uključivanju dece migranata, ali je u pojedinim školama došlo do međusobne netrpeljivosti koja je vremenom prevaziđena. Prilikom polaska u školu, nastavnici naglašavaju da značajnu ulogu u tome imaju i saradnici u azilnim centrima koji su upoznati sa karakteristikama dece migranata. S obzirom na različita iskustva iz zemlje porekla, prilikom putovanja, kao i uslove u prihvatnim centrima, nastavnici potvrđuju činjenicu da je izuzetno važno da se deca migranti u školi osećaju kao deo novog društva.

Zaposleni u školi koji direktno rade sa decom migrantima potvrđuju da oni poštuju pravila i uvažavaju nastavnike. Deca uglavnom žele da uče, ali ima i onih koji nisu motivisani, pogotovo starija deca koja čekaju da nastave put ka Evropskoj uniji. Nastavnici kažu da im je nedostajalo uverenje o prethodnom stepenu obrazovanja dece. S tim u vezi, uz pomoć prevodilaca, stručni saradnici su prilikom upisa dece uradili pedagoški profil koji je postavio osnovu za izradu portfolija. Deca organizovano dolaze u školu u kojoj provode između dva i četiri časa i u tačno određeno vreme se vraćaju u prihvatni centar na ručak. Sa decom najviše rade učitelji i nastavnici srpskog jezika koji ističu da nisu osposobljeni za te vrste aktivnosti, a dodatni problem predstavlja to što su deca različitog uzrasta i stepena poznavanja jezika. Činjenicu da deca ostaju najviše četiri časa u školi, neki nastavnici posmatraju kao prednost jer bi bilo zahtevno održati im pažnju duži vremenski period. U cilju efikasnijeg učenja srpskog jezika, određeni nastavnici, ali i predstavnici nevladinih organizacija, smatraju da deca treba da prate sadržaje svih predmeta jer se time smanjuje jezička barijera. Otežavajuću okolnost predstavlja i to što u školama u Srbiji neki nastavnici ne znaju engleski jezik, pa im u takvim slučajevima pomažu učenici. Sa druge strane, prisutna su i deca migranti koja razumeju samo svoj maternji jezik pa je uloga prevodioca neizostavna. Nastavnici su saglasni da je prisustvo prevodilaca na početku njihove adaptacije u školski sistem značajno, ali vremenom njihova uloga treba da se smanjuje jer deca propuštaju priliku da nauče srpski jezik i fokusirana su isključivo na prevodioca.

Stavovi dece migranata o sistemu školovanja u Srbiji

Kako bi analiza istraživanja bila sveobuhvatna ispitani su i stavovi dece migranata o procesu pripreme za polazak u školu i podršci tokom pohađanja nastave. U polustrukturisanim intervjuima učestvovalo je 25 dece migranata i maloletnika bez pratnje iz Centra za azil u Knjači. Za ispitivanje stavova dece iz nižih razreda primenjene su metode za intervjuisanje prilagođene njihovom uzrastu, uz korišćenje različitih vizuelnih sredstava kao što su pisanje i crtanje (slika 2). Škole u Srbiji pohađaju deca migranti koja poseduju znanje srpskog jezika na osnovnom nivou koji podrazumeva međusobno obraćanje, postavljanje i odgovaranje na jednostavna pitanja. Jedna grupa dece migranata koristi jednostavne forme za pozdravljanje i obraćanje, postavljaju i odgovaraju na pitanja o tome koju školu pohađaju i kako provode slobodno vreme. U Srbiji su prisutna i deca koja se međusobno obraćaju u različitim kontekstima, prate glavne tačke proširenog razgovora i iznose mišljenja u neformalnom razgovoru sa sagovornicima. Mogu da se snađu u svakodnevnim situacijama i da nepripremljeni stupe u razgovor o poznatim temama. Posebnu grupu čine ona deca koja ne poznaju ni srpski, ni engleski, već samo svoj maternji jezik. Time je njihovo uključivanje u školski sistem Republike Srbije otežano i zahteva saradnju između deteta, nastavnika i prevodioca.

Slika 2. Crtež dece migranata o percepciji škole

Deca su uglavnom motivisana da idu u školu jer žele da nauče jezike, upoznaju drugu kulturu i običaje, steknu nove drugare, korisno iskoriste vreme i upoznaju se sa evropskim sistemom školovanja. Sa druge strane neka od njih su zabrinuta zbog sporazumevanja sa nastavnicima i vršnjacima. Sticanju uvida u način funkcionisanja školovanja doprinose opisi četvero dece migranata iz grupe sa kojom se realizuje program učenja srpskog jezika.

Iskustvo dečaka poreklom iz Avganistana je značajno jer on ima 16 godina i po sistemu školovanja u Srbiji trebalo bi da bude upisan u prvi razred srednje škole. Ipak, zbog razlike u nastavnom planu između zemlje porekla i zemlje tranzita, kao i propuštenih godina školovanja u toku putovanja do Evrope, upisan je u sedmi razred osnovne škole iako je pet godina pohađao nastavu u svojoj državi. Nastavnici ističu da govori engleski jezik, a da mu solidno znanje srpskog jezika služi za sporazumevanje sa vršnjacima i snalaženje u svakodnevnim situacijama. Isto tako, koristi i informacione tehnologije jer ga tome podučava stric koji je inženjer elektrotehnike i sa kojim je došao u Srbiju jer su mu roditelji, inače visokoobrazovani, stradali u ratnim sukobima. Pored svega navedenog, nastavnici zaključuju da teško prati nastavu predmeta koje pohađa. Interesantno je pomenuti i dečaka iz Sirije čije se iskustvo u načinu školovanja razlikuje od prethodnog. Ima 13 godina, na put je krenuo sa tri godine mlađim bratom i ujakom sa kojim se tokom putovanja razdvojio. Nastavu je počeo da pohađa u jednoj školi u Siriji u kojoj je naučio da čita, ali je ona nakon godinu dana zatvorena i pretvorena u bolnicu za zbrinjavanje povređenih u ratnim sukobima u kojima su mu stradali i roditelji. Uključen je u četvrti razred osnovne škole zbog nedovoljnog poznavanja srpskog jezika, a nastavu prati iz muzičke kulture, likovne kulture i fizičkog vaspitanja.

Navodimo primere još dve devojčice poreklom iz Iraka i Sirije različitog uzrasta i stepena obrazovanja. Prva devojčica ima 12 godina i u prihvatnom centru boravi sa roditeljima i šest godina starijim bratom. U Iraku je nastavu pohađala dve godine, a u Srbiji je uključena u četvrti razred. Uz pomoć starijeg brata, koji je osnovnu školu završio u Iraku, naučila je da koristi telefon koji joj služi za pretraživanje interneta i, što je još važnije, za pisanje, čitanje i izgovor reči na engleskom jeziku. Devojčica iz Sirije ima svega 8 godina, a u prihvatnom centru boravi sa majkom i tri godine mlađom sestrom, jer su se od oca razdvojili prilikom putovanja. Živela je u jednom sirijskom selu i nije pohađala školu. Za vreme putovanja je naučila nekoliko engleskih i srpskih reči koje nisu dovoljne za razumevanje sadržaja predmeta koje pohađa. Ipak, ona ističe da rado dolazi na nastavu i da se druži sa vršnjacima, a upisana je u prvi razred osnovne škole.

Većina dece migranata je potvrdila činjenicu da im je prilikom pohađanja nastave olakšavajuća okolnost to što im određeni nastavnici predstavljaju sadržaje predmeta kroz očigledne i konkretne primere uz korišćenje različitih formi prikazivanja. Na taj način usavršavaju srpski jezik, ali i stiču znanja neophodna za svakodnevno snalaženje u novom okruženju. Pozitivna atmosfera u školi, saradnja sa nastavnicima i prijateljski raspoloženi vršnjaci deci migrantima omogućavaju svrsishodnije praćenje nastave.

Na osnovu sprovedenog istraživanja zaključeno je da se deca migranti efikasnije uključuju u škole koje imaju višegodišnje iskustvo u obrazovanju marginalizovanih društvenih grupa. U takvim školama, nastavnici utiču na to da deca ne odustaju od školovanja, kroz prepoznavanje njihovih individualnih karakteristika, motivisanje i stvaranje pozitivnog okruženja za učenje. Zadržavanje ove specifične grupe dece u školi se najpre realizuje prilagođavanjem školskog života, ali i života lokalne zajednice, njihovim obrazovnim potrebama. U Srbiji su lokalne zajednice i domicilno stanovništvo generalno pozitivno reagovali na uključivanje dece migranata u osnovne škole. Izuzetak je bila opština Šid, a upravo je tu broj dece migranata najviše varirao na dnevnom i nedeljnom nivou usled izvesnog otpora lokalnog stanovništva koji je uspešno prevaziđen, tako da deca iz prihvatnih centara na teritoriji ove opštine nesmetano pohađaju nastavu. S obzirom na specifične socijalne, ekonomske i porodične karakteristike dece migranata u Srbiji, neophodno je kontinuirano razvijanje i jačanje jezičkih kompetencija kroz organizovanje celodnevni aktivnosti na nivou škole, čime bi deci migrantskog porekla bila omogućena pomoć tokom procesa učenja i izrade domaćih zadataka. Potrebna je i adekvatnija priprema nastavnika za rad sa odeljenjima koja jesu, a biće sve više, kulturološki, lingvistički i socijalno heterogenija nego što je to bio slučaj u prošlosti.

ZAKLJUČAK

Tokom prethodnih nekoliko godina u obrazovni sistem Republike Srbije postepeno je uključivan sve veći broj dece migranata. Izazov uključivanja ove dece je u određenoj meri zahtevao značajne pripreme i prilagođavanje organizacije rada, saradnju sa drugim institucijama i nevladinim organizacijama. Realizacija svih predviđenih mera i akcija u ovoj oblasti podrazumeva programski utemeljen i efikasan rad sa migrantskom populacijom i većinskim stanovništvom. To osigurava da se izazovi sa kojima se susreću deca migranti rešavaju projektnim aktivnostima koje povezuju sve aktere u obrazovno-vaspitnim institucijama, ali i drugim ustanovama koje doprinose efikasnijem ostvarivanju prava migranata. Integrisanje dece migrantskog porekla u obrazovni sistem Srbije predstavlja poseban izazov, s obzirom na to da među migrantima postoje razlike sa stanovišta vremena dolaska, etničke pripadnosti i statusa koji imaju u društvu.

Polazeći od teorijskog koncepta istraživanja i pozivajući se na relevantne izvore informacija, preko metodološkog okvira, prikupljeni su podaci o primeni dosadašnjeg modela integracije dece migranata u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Srbiji. Nakon toga, izvršena je selekcija, analiza i interpretacija ukupnih dobijenih podataka prilikom istraživanja. S obzirom da se Srbija po prvi put suočava sa izazovom uključivanja dece migranata u formalni sistem obrazovanja, na osnovu sprovedenog istraživanja zaključeno je da su prisutne poteškoće u praćenju nastavnog plana i programa. To je posledica česte promene škole, jezičkih barijera, kao i razlika u nacionalnim obrazovnim sistemima zemlje porekla i zemlje destinacije ili tranzita. Deca migranti su u većoj meri uključena u škole u Srbiji, ali njime i dalje nisu obuhvaćena sva deca. Takođe, usled velike fluktaacije lica na ruti, postignuti rezultati u njihovom obrazovanju mogu se činiti nedovoljnim. U cilju njihovog efikasnijeg uključivanja, neophodno je obrazovni program prilagoditi deci migrantima, ali najpre kroz primenu pripreme nastave u prihvatnim centrima. Njena uloga se sastoji u pružanju mogućnosti za uključivanje dece migranata u obrazovno-vaspitni proces kroz postepeno i sistematsko pridruživanje redovnim odeljenjima u školama. Imajući u vidu da decu u što kraćem vremenskom periodu treba uključiti u sistem redovnog školovanja, preporuka je da se u ustanovama i odeljenjima obezbedi prevazilaženje jezičke barijere kroz prikazivanje očiglednih i njima poznatih primera u cilju sticanja funkcionalnog znanja i razvijanja veština potrebnih za snalaženje u svakodnevnim situacijama.

LITERATURA

- Dryden-Petersen, S. (2015). *The Educational Experiences of Refugee Children in Countries of First Asylum*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Izveštaj o zemlji porekla tražilaca azila (2012). Avganistan. Asylum Protection Center - Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila APC-CZA.
- Knežević, A. (2017). Flotantne etničke grupe u demografskim istraživanjima – metodološki problemi, pristupi i primeri. *Annals-Series Historia et Sociologia*, 27(2), 439-457. DOI: 10.19233/ASHS.2017.31
- Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije (2018). Dostupno na: <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=3&lang=SER>
- Krasić, B., Milić, N. & Šahović, V. (2017). Položaj nepraćene i razdvojene dece u Srbiji. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Minca, C., Šantić, D. & Umek, D. (2018). Managing the “Refugee Crisis” along the Balkan Route: Field Notes from Serbia. *The Oxford Handbook of Migration Crisis*. Oxford: Oxford University Press (online version).
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2016). Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Službeni glasnik RS, 72/09, 52/11, 55/13, 35/15 и 62/16. Beograd.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (2017). Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja. Službeni glasnik RS, 22/16, Beograd.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2017). Stručno uputstvo za uključivanje učenika izbeglica/tražilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja.
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2018). Obrazovanje učenika migranata u Republici Srbiji.
- Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (2009). Zakon o zabrani diskriminacije. Službeni glasnik RS, 22/09. Beograd.
- Šantić, D., Minca, C. & Umek, D. (2017). The Balkan Migration Route. Reflections from the Serbian Observatory. In: Bobić, Mirjana and Janković, Stefan (eds.) *Towards Understanding of Contemporary Migration. Causes, Consequences, Policies, Reflection*. Belgrade: Institute for sociological research Faculty of Philosophy, 221-239.
- Save the children (2018). Sigurno i podržavajuće osnovnoškolsko okruženje za učenike i učenice izbeglice i tražioce azila. Beograd: Centar za interaktivnu pedagogiju.
- Sengupta, E. & Blessinger, P. (2018). Introduction to Refugee Education: Integration and Acceptance of Refugees in Mainstream Society. In: Enakshi Sengupta, Patrick Blessinger (ed.) *Refugee Education: Integration and Acceptance of Refugees in Mainstream Society*. *Innovations in Higher Education Teaching and Learning*, 11, 3-15.
- Solarević, M. & Pavlović, Z. (2018). Sa zatvorene rute u otvorene škole – percepcija i odgovor obrazovnih institucija u Vojvodini na migrantsku krizu. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 37(2), 227-243.

- Stanojković, D., Panjković, Lj., Todić, M., Arbutina, Lj., Ranković, T., Cenerić, I., Veselinović, Ž., Čekić-Marković, J., Vušurović-Čazarević, A., Vuković, S., Stanić, K., Nedeljković, V. & Beker, K. (2017). Priručnik za škole u realizaciji stručnog uputstva za uključivanje učenika izbeglica/trožilaca azila u sistem obrazovanja i vaspitanja. Ministarstvo prosvete nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.
- Umek, D., C. Minca & D. Šantić (2018). The Refugee Camp as Geopolitics: The Case of Preševo, Serbia. In: *Mediterranean Mobilities* edited by Maria Paradiso, 37–53. London: Springer.
- UNHCR (2011). *Improving Access to Education for Asylum-seekers*. Budapest: Refugee Children and Adolescents in Central Europe, UNHCR Regional Representation for Central Europe.
- UNHCR (2017). *Europe Monthly Report*. Available at: <http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20Europe%20Monthly%20Update%20-%20May2017.pdf>
- UNHCR (2018). *Figures at a Glance - Statistical Yearbooks*. Available at: <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>
- UNICEF (2018). *Latest statistics and graphics on refugee and migrant children*. Available at: <https://www.unicef.org/eca/what-we-do/emergencies/latest-statistics-and-graphics-refugee-and-migrant-children>
- Uredba o izmenama i dopunama Uredbe o načinu uključivanja u društveni, kulturni i privredni život lica kojima je priznato pravo na utočište (2016). Službeni glasnik RS, 101/16. Beograd.
- Volarević, S. (2007). *Zapadnobalkanska migrantska ruta u periodu "izvan krize" – situacija u Republici Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Grupa 484.
- Zakon o azilu (2008). Službeni glasnik RS, 109/07. Beograd.

MIGRANT CHILDREN IN SCHOOLS IN SERBIA – BARRIER OR CHALLENGE FOR A NEW BEGINNING

Ivana ĐORĐEVIĆ, Danica ŠANTIĆ, Ljiljana ŽIVKOVIĆ

SUMMARY

The challenges that migrant children face on their way from country of origin to the destination country are numerous and relate to specific experiences based on linguistic, sociological and cultural difference. One of the challenges of course is the fact that a large number of children drop out of school, a certain number of them was never involved in the educational system. This paper assesses the degree of involvement of migrant children into the formal education system in Republic of Serbia, provides an overview of relevant international and national legal regulations and to identify achievements, challenges and problems that arise in practice. Based on this analysis and the research in which they participated, all participants of the educational process, provided insight into the basics of the functioning of the education of migrant children. In the education system, Serbia was in 2016 included migrant children, but it missing systematic approach, and the participation of schools in this process was based on the willingness of the school administration to participate in the project. Until then, the asylum and reception centers the children's education realized through informal workshops and language learning which are conducted by civil society organizations. In order to work efficiently with children migrants competent Ministry issued the Professional instructions, and then a Guide to support teachers in the inclusion of this vulnerable group of the school. The results obtained confirm the necessity of cooperation of migrant children, their parents, teachers and educational policy makers for successful integration of migrant children into the formal education system of the Republic of Serbia.

Keywords: migrant children, formal education, Republic of Serbia, the legal framework, Balkan migration route.